

Ebu Hamid El Gazzali, Mişkatu'l Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat, Neşir ve Tercüme: Mahmut Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016, 89 s.

RAMAZAN BAYRAKTAR*

Geliş Tarihi/Received: 05.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 28.06.2023

İslam Felsefesine mâlolmuş düşünürlerin yaptıkları faaliyetler ve inşa ettikleri teoriler düşünce/fikir/ler tarihi açısından çok önemlidir. Buna ilaveten kaleme alınan çalışmaların son zamanlarda Türkçeye yönelik tercüme faaliyetleri de zikredilmesi gereken bir diğer önemli husustur. Ancak yapılan tercüme faaliyetleri nitelik bakımından ileri seviyede olsa da niceliksel

* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı e mail: Bayraktarramocan61@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3240-5953>

olarak halen daha mesafe alınması gerektiği de ortadadır. Bu açıdan henüz okuyucularla tanışmayı bekleyen epey kaynağın tercüme edilmediği de müşahede edilebilir. Söz konusu probleme ilaveten gerçekleştirilen tercüme-lerin okuyuculara konu açısından yabancı olması ayrıca zikredilmelidir. İşte tam da bu noktada yapılan kitap tanıtımı çalışmalarını ilgili eserlerin okuyucularına eseri okumadan önce bir kılavuz olma niteliğini taşıma gayretinde olacaktır.

Tanıtımı yapmaya çalışacağımız eser en temelde varlık ve bilgi felsefesiyle alakalıdır. Varlık felsefesine bakıldığında varlık hakkında yapılan tasavvurlar üzerinde düşünürler arasında ciddi farklılıklar olduğu müşahede edilebilir. Söz konusu husus, düşünürlerin bakış açısı ve düşünce anlayışıyla bağlantılı olmakla birlikte mensup oldukları ideoloji ve ekol de temel etkenlerdendir. Buradan hareketle mevcut farklılıklar, Varlık'a ve varlıklara olan bakış açısını şekillendirmektedir. Bunun sonucu olarak teşekkül edecek olan Varlık anlayışının özgünlüğü de ortaya çıkmaktadır.

Eserin tanıtımına geçmeden önce yol göstermesi bakımından birkaç hususu zikretmek faydalı olacaktır. Bunlardan bir tanesi Gazzali'nin nur anlayışının neyle alakalı olduğudur. İkinci husus nur anlayışıyla O, nereye varmaya çalışmaktadır. İlk Gazzali'nin nur metafiziği, onun eleştirdiği filozofların yöntemlerinden farklılaşmaya çalıştığına işaret etmektedir. Zira O, *Mışkat* adlı eserinde sembolik bir dil kullanarak hem varlık hem de bilgi felsefesini inşa ederek en nihai hakikate kapıyı aralamaktadır. Ona göre nihai hakikate, filozofların yaptığı gibi nazari akılla değil ancak Nur'un keşfedilmesiyle ulaşılır.¹ Bu bağlamda Gazzali'nin uyguladığı metot değişik olmakla birlikte hem kullandığı kaynaklar hem de ulaştığı sonuç farklılıklar arz etmektedir. Söz konusu farklılıklara örnek olmak bakımından tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu eserinde kullandığı sembolik ifadeleri görmek mümkündür.

Tanıtımını yapmaya çalışacağımız kitap İslam Felsefesinde önemli düşünürlerden olan Ebu Hamid El Gazzali'nin (505) yukarıda zikrettiğimiz eseridir. Mezkûr eser Mahmut Kaya tarafından neşir ve tercüme edilip Klasik Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Klasik yayınları tarafından yayımlanan tercüme eserler genellikle içerisinde orijinal metne de yer vermektedir. Gazzali'nin mezkûr eseri de içerisinde orijinal metni ihtiva etmektedir. Gazzali'nin

¹ Fehrullah Terkan, "Gazzali: Hakikat Arayışı ve Tecrit Arasında Bir Hayat", *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya, (İSAM Yayınları: İstanbul, 2011), 321-325.

Mişkât'ı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde nur kavramı ve hakiki anlamda Cenab-ı Hakk'a izafe edilmesi ele alınmaktadır. Bu hususa ek olarak Cenab-ı Hakk dışında nurla alakalı değerlendirmelerin mecazi olduğu vurgulanmaktadır.² İkinci bölümde Gazzali Nur teorisiyle bağlantılı; kandillik, lamba, kristal fanus, zeytin ağacı, zeytinyağı vb. kavramları zikretmektedir.³ Son bölümde ise Hz. Peygamber'in Nur ile ilgili bir Hadisini aktararak nur anlayışını temellendirmeye çalışmaktadır.⁴ Eserin müteakip kısmında iki tane ek yer almaktadır. Bunlardan birincisi Gazzali'nin Kur'an ayetleri hakkında sembolik yorumlarıyla, ikincisi Gazzali'ye göre insanların Tanrı Tasavvurları açısından tasnif edilmesiyle ilintilidir.⁵ Eser dizin kısımlarıyla son bulmaktadır.

Eserin giriş bölümünde yer alan takriz, Gazzali'nin ontoloji ve epistemolojiyle alakalı görüşlerinin bu eser minvalindeki genel krokiğini sunmaktadır. Takrizi kaleme alan müellif söz konusu eserden hareketle Gazzali'nin ilgili görüşlerini başarılı bir şekilde kompoze ederek daha derli vaziyette bir sunum gerçekleştirmiştir. Bu şekilde bir hamle, esere başlayacak olanların okuma seyrinin ne şekilde yön bulacağına dair bir fikir vermesi açısından kayda değer ve zikredilmesi gereken bir husustur. Dolayısıyla eseri okumaya başlayacak olanların girişte yer alan takrizi gözden geçirmeleri, ana metni okurken kendilerine önemli bir katkı sağlayacaktır.

Gazzali eserin birinci bölümüne, varlık tasavvurunda nur kavramının anlam bakımından üç kesimle yakından alakalı olduğunu zikrederek başlar. Bunlar; halk, seçkinler/havas ve en seçkinlerdir. Ardından örnekler üzerinden nur kavramının tanımı yapılmaktadır. Mezkûr hususa ek olarak yapılan tasnifin dışında ilgili sınıflar arasında varlık hiyerarşisi yer almaktadır.⁶ Hiyerarşik olarak yapılacak tespitle nur düşüncesi minvalinde Gazzali'nin hakiki manada varlık anlayışının nerede konumlandığını ortaya çıkaracaktır. Bu hususa mesnet olması bakımından Gazzali, göz ve akılla görme eyleminin işaret ettiği noktalarda duyuşal alem ile melekut alem gibi varlık

² Ebu Hamid Gazzali, *Mişkati'l Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul, Klasik Yayınları, 2016), 34.

³ Gazzali, *Mişkati'l Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 53.

⁴ Gazzali, *Mişkati'l Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 69.

⁵ Gazzali, *Mişkati'l Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 79-83.

⁶ Gazzali, *Mişkati'l Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 34-35.

felsefesinin alanına dair hususları zikretmektedir. Sıradan halkı mecazi bir şekilde gözün görmesi olarak sunar. Ancak ona göre göz, her şeyi kuşatamaması ve sınırlı olmasından dolayı eksiklikleri barındırmaktadır. Dolayısıyla bu minvalde halk, tıpkı gözün eksiklikleri içerisinde barındırdığı gibi noksanıdır. Buna karşın seçkinleri akla benzetmektedir. Yaptığı işlemde gözü ve akli görmek bakımından mukayese ederek aklın gözden daha kâmil olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla bu sembolik anlatımda aklın daha kuşatıcı ve daha az noksanlıklar içermesinden dolayı göze göre daha ileri seviyede olmasından mütevellit halka göre seçkinler daha üst mertebede yer almaktadır.⁷ Müellif söz konusu meseleyi ele alırken kullandığı sembolik dil konuyu anlaşılması açısından daha zor kılarken diğer taraftan hitap ettiği kesimin de farklı olduğunu hissettirmektedir. Diğer bir ifadeyle eserin dili roman ya da hikâyeye gibi türlerden daha ağır ve belîğ yapıları ihtiva etmektedir.

Gazzali, ilk bölümde Nur'un varlık olarak kime izafe edilebileceğini açık biçimde vurgulayarak söz konusu meseleyi ifade ederken hem sembolik hem de belîğ bir üslup kullanmaktadır. O, gerçek anlamda Nur'u Tanrı'ya izafe eder ve şunları söyler: "*Hatta hiç çekinmeden derim ki, ilk nurdan başkasına nur adını vermek sırf mecazdır... O halde gerçek nur yüce Allah olduğu gibi gerçek varlık da yüce Allah'tır...*"⁸ İlgili ifadelerin devamında o, meseleyi herhangi mülk sahipliği üzerinden yine sembolik bir dille sürdürmektedir. Mülk sahipliği üzerinden inşa edilen teşbih, emanet olarak verilen malın gerçek malikiyle Nur'un hakiki anlamdaki sahibine işaret ederken, emanet alan kişinin ise mecazi anlamda Nur'un sahibi olduğunu ifade etmektedir. Bu hususa ilaveten Gazzali, meseleyi teşbih üzerinden sürdürmekte diğer taraftan müteşabih ayetleri de kendi varlık anlayışına mesnet olması bakımından zikretmektedir.⁹ Ancak Gazzali, müteşabih ayetleri zikrederken ayetlerin batını manasına işaret ettiğinde zahiri manaları inkâr etmediğini ifade etmektedir. O, ayetlerin hem batını hem de zahiri manalarını sürece dahil ettiğini söyleyerek önemli bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemektedir. Bu şekilde içine düşülecek olan hata, Gazzali'nin eleştirdiği batınilerin tutumuyla eş değerdir.¹⁰

⁷ Gazzali, *Mişkatiül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 36-40.

⁸ Gazzali, *Mişkatiül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 44-45.

⁹ Gazzali, *Mişkatiül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 45.

¹⁰ Gazzali, *Mişkatiül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 59.

Birinci bölümün sonucu olarak şunlar ifade edilebilir: Gazzali, varlık olmak bakımından Hakiki Nur dışında olan nurların mecazi olduğunu buna ilaveten gerçek nurun yansımaları olduklarını öne sürer. Bunları akıl ve duyu olarak ifade eder. Duyu araçlarının nuru algılamasını yadsımamakla birlikte akıl ile keşfedilen nurun daha ileri seviyede olduğunu Gazzali bu bölümde vurgular. O, alemin nurlarla dolu oluşunu ve onların algılanmasını sağlayan nur mekanizmalarını en nihayetinde erişebilecekleri nokta olarak Nurlar Nur'u olduğunu zikreder.¹¹

İkinci bölüme gelince Gazzali, burada kendisinin varlık felsefesinin merkezinde olan Nur anlayışıyla alakalı bir kısmını Kur'an'dan ödünç aldığı kavramları zikretmekle başlar. *Mişkät'ul Envar*'da kullanılan Kur'an'i kavramlar şunlardır: Kandillik, lamba, kristal fanus, zeytin ağacı, zeytin yağı ve ateşle sembolize edilen diğer kavramlar.¹² Buna ilaveten bölümün ilk kısmında hem meselenin seyri hem de uygulanacak olan metot hakkında Gazzali tarafından kısa bir malumat verilmektedir. Mezkûr metotta Gazzali, bütün her şeyi ayrıntısıyla sunmak yerine diğer bir ifadeyle lafızlara takılmak yerine manaya/mefhuma ağırlık vermektedir. Bu şekilde hem eserin hacmi daha az olmakta hem de kullanılan dil daha vazih biçimde kendisini göstermektedir. Bu duruma ilaveten bölümün içeriğinde ayetlerin örnekliliğine çokça başvurulmaktadır. Söz gelimi Nur'un birliğinden bahsederken Gazzali İhlas Süresi'ni zikretmektedir.¹³

İkinci bölümde eserde zikredilen örneklerin yanında mesele gerekçelendirmeye tabi tutularak okur tarafından kabul edilebilirliği yükseltilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu gerekçelendirme işlemi analitik olmaktan ziyade diyalektik unsurları içerisinde daha fazla barındırmaktadır. Bu hususa mesnet olması açısından gözle müşahade edilen örnekler sunulmakla birlikte melekût aleminin örneklerine de başvurulmaktadır. Söz gelimi 'Levhi Mahfuz', 'kalem', 'suret' vb. örnekler bir evvelki cümlede zikrettiğimiz sözü doğrular niteliktedir.¹⁴

İkinci bölümde nur anlayışına ruhların tasnifi de eklenmektedir. Ruhlar, tasnifi olarak beş kısımdan teşekkül etmektedir. Bunlardan birincisi duyusal

¹¹ Gazzali, *Mişkätül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 48.

¹² Gazzali, *Mişkätül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 54.

¹³ Gazzali, *Mişkätül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 55.

¹⁴ Gazzali, *Mişkätül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 58.

ruh, ikincisi hayali ruh, üçüncüsü akli ruh, dördüncüsü fikri ruh ve sonuncusu kutsi-nebevi ruhtur. Duyusal ruh canlılığın başlangıcına ve duyu organlarının getirdiği şeye tekabül eder. Diğer aşamada olan hayali ruh ilk aşamada konumlanan duyusal ruhun kendisine getirdiği malzemeyi depolar ve sonraki aşama olan akli ruha ön hazırlık sağlar. Kendisine hazırlanan malzemeyi alıp işleyen akli ruhtur. Akli ruh bir taraftan duyusal ruha bağlıyken diğer taraftan duyusal hiçbir öge barındırmayan fikri ruha uygun zemin sağlar. Dördüncü aşamada yer alan fikri ruh sadece akli ruhun ürettiği malumatları devralarak buradan sentez yapıp son derece önemli kavramlar üreten bir hüviyete sahiptir. Mezkûr kısımda üretilebilecek sonsuz sayıda bilgi mevcuttur. Son aşamada kutsi-nebevi ruh yer almaktadır. Kutsi-nebevi ruh anlayışı en üst seviyede bulunur ve melekût alemine dair son derece mühim bilgilerin elde edilmesine olanak sağlar. Dolayısıyla bu ruh peygamberlere ve veli kullara bahşedilmiştir.¹⁵ Gazzali bu tasnifini nur anlayışına bağlayarak önce yukarıda zikrettiğimiz beşli tasnifi öne çıkarır. Gazzali mezkûr sınıflandırmanın nur anlayışına bağlı biçimde oluşabileceğini söyler. O, bu şekildeki hamleyle hem bilgi hem de varlık felsefesini mezcederek ortaya koymuştur. Böylesi bir yol haritası onun eserinde kullandığı sembolik anlatım, analitik ve diyalektik yöntem ve örneklemeye ilaveten zikredilmesi gereken, onu ve eserini özgün kılan noktalardan aynı zamanda bir tanesidir.

Müellif ikinci bölümün devamında daha evvel zikrettiğimiz üzere nurla alakalı kavramları, örneklemeye başvurarak tanımlar. Zikredilen beş ruh türü ve nurla alakalı kavramlar arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Hatta Gazzali; beşli ruh tasnifiyle nur anlayışı arasında kandillik, kristal fanus, lamba, zeytin ağacı ve zeytinyağı örnekleriyle mutabakatın söz konusu olduğunu vurgular. Onların mutabakatı şu şekildedir: Hayali ruh mutabık olduğu kandillik ile, hayvani ruh ise kristal fanus ile, akli ruh mutabakatta lamba ile, fikri ruh en uygun biçimde zeytin ağacı ile ve son olarak da peygamberliğe ve evliyalara ait olan Kutsal Ruh'un zeytin yağı ile mutabakattadır.¹⁶ Söz konusu mutabakatta sembolik ifadelerin kullanılması, hakiki anlam yerine mecazi anlamın kullanıldığını ve meselenin daha edebi bir üslupla aktarıldığını göstermektedir.

¹⁵ Gazzali, *Mişkatiül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 62-63.

¹⁶ Gazzali, *Mişkatiül Envar; Varlık, Bilgi, Hakikat*, 65-66.

Eserin üçüncü bölümünde nur anlayışıyla alakalı Hazreti Muhammed'in bir Hadisi zikredilmektedir. İlgili Hadis-i şerif, "Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş perdesi vardır. Onları açacak olsa cemalinin ihtişamı onu gören herkesi yakardı" şeklinde Gazzali tarafından nur anlayışı çerçevesinde kullanılmaktadır.¹⁷ O, mezkûr hadisi şerif içerisinde yer alan yetmiş kelimesini ve nur kavramını bir hiyerarşi oluşturacak biçimde yorumlamaktadır. Burada insanların, Nurların Nur'una en yakın olanından en uzak olanına kadar bir hiyerarşide bulunduğu ifade edilmektedir. Buna ilaveten ilgili yapıda Mücessime, Seneviye, Kerramiye gibi itikadi fırkalar da zikredilmekte ve onlar da derecelendirmeye tabi tutulmaktadır.

En nihayetinde eser Kur'an'dan ödünç alınarak *Miřkat'ul Envar*'da kullanılan sembolik ifadelerin anlamlarının verilmesiyle son bulmaktadır. Eserin son kısmında yer alan sembolik ifadeler ve onların anlamları eserde anlatılmak istenen meselenin daha doğru bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. En son kısımda yer alan kroki ise üçüncü bölümde zikredilen ve yorumlanan hadisin tasnifini içermektedir. Hasılı eserde sonuç bölümü yerine eserin şema planı verilerek ortaya konulmak istenen anlayış öz bir şekilde sunulmaktadır.

Kaynakça

- Gazzali, Ebu Hamid. *Miřkatü'l Envar*, Varlık, Bilgi, Hakikat. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Terkan, Fehrullah. "Gazzali: Hakikat Arayışı ve Tecrit Arasında Bir Hayat", *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*, Ed. M. Cüneyt Kaya, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

¹⁷ Gazzali, *Miřkatül Envar*; Varlık, Bilgi, Hakikat, 69.